

կական գաղափար, գիտութեան արգասիքներ, լուսաւորված աշխարհի նորութիւններ, իր քոյրերի ճշմարտ կամ ազատ գրութիւնը այլ երկիրներում նրան չեն հետաքրքրում: Տանից նա դուրս է գալիս միմիայն քիչ զբօսնելու, կամ խանութից խանութ անցնելու, ձեռնոցներ և կօշիկներ առնելու համար, որպէս զի երեկոն անցնի կուլքի պարահանդէսում...

Ահա մի անգործ, անպէտք, ապարդիւն, անշունչ կեանք... Եւ դրանք պէտք է կրթիչներ դառնան նոր սերունդի: Ամբողջ օր անգործ, մտաւոր որ և է կերակուրից զուրկ կեանք, երեկոյեան պարահանդէս կամ ընտանեկան երեկոյ կուլքում, կամ տան մէջ հիւրերի հետ դարձակ խօսակցութիւն, — միւս օր, նա խնթաւ օրվայ մասին խօսակցութիւն, տեսած մարդկանց կամ կանանց վրա բամբասանք և այլն այսպէս շարունակաբար... Այսպէս անցնում են օրեր, շաբաթներ, ամիսներ և տարիներ... այդպէս անցնում է աննկատելի կերպով ամբողջ կեանքը:

Ոչ մի կին ընդունակ չեղաւ թիֆլիսում հիմնել մի այսպէս անուանված սալօն, որտեղ հաւաքվէին հայ ինտելիգենցիային պատկանող երկու սեռի ներկայացուցիչներ: Ոչ մի կին ընդունակ չեղաւ կատարելապէս մոցնել իր ընտանիքում մայրենի լեզուն: Եւ դուք կարծում էք որ թիֆլիսեցի հայ կինը չէ հետաքրքրվում միմիայն ազգային կեանքով, մայրենի ընթերցանութեամբ:

Ոչ, նա չէ հետաքրքրվում և ուսաց գրականութեամբ, ուսաց ամսագիրներով, ուսաց նոր բովանդակներով, նոր թատրոնական գրուածներով, այլազգի կանանց իրաւունքի, կանանց գրութեան վրա հեղինակութիւններով... Այս կատարելապէս զուրկ է ապրում մտաւոր որ և է կեանքի նշոյլից:

Եւրանի թէ հայ կինը հետաքրքրվէր որ և է մտաւոր կեանքով, որ և է, թէև օտար գրականութեան ընթերցանութեամբ — այն ժամանակ, կարելի էր հաստատ ասել, որ ժամանակով նա կը հետաքրքրվի և իր ազգի կեանքով, իր մայրենի լեզուով, իր ազգային ընթերցանութեամբ:

Ահա հայ կինը, ահա այն էակը, որից մենք սպասում ենք մեր ապագայ սերունդների դաստիարակութիւնը: Այս իսկապէս իր ոգով, իր լեզուով, իր դաստիարակութեամբ, իր ձգտումներով, իր հայեացքներով և հակումներով ոչ հայ է, ոչ վրացի է և ոչ ռուս: Այս անորոշ մի արարած է: Իր կեանքի եղանակով, իր ապրելու ձևով նա ոչ արիստօկրատ է, ոչ բուրժուա, ոչ ինտելիգենցիային պատկանող, ոչ տան տնտես, ոչ աշխատող արուեստաւոր կին է: Այս նոյն հարեմակ կան կին է, անգործ, անխոյժ, անասնական կեանք վարող, մտաւոր կեանքից զուրկ, իդէալներից մերկ, առանց ձգտումների, առանց կեանքի նպատակի, — միայն այն զանազանութեամբ որ այդ հարեմական կինը երեսը բաց է մանկալիս, հագնվում է եւրօպական ձևով,

ազատ մտնում է մօզային խանութները և յաճախում է կուլքները: Եւ նշանաւորն այն է որ նոր սերունդն էլ, ազգային և պետական գաղափարներում աւարտածներն էլ իրանց մայրերի նոյն փտած շաւղին են հետեւում, հենց որ ուսում վերջացնում են և պրսակվում:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԱԼԷԿՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ

Յունվարի 2

Հաստ տարիներ սրանից առաջ, կաթօլիկ-հայերի մէջ մտել էր մի սխալ համոզմունք, իբր թէ մենք իրաւունք չունենք մեր համայնքի հասարական վշտերը հրապարակ հանել մի որ և է ազգային թերթում, որի խմբագիրը կ'օն ապէս բաժան էր մեզանից: Թէև մենք չափ անզամ մեզ հարց էինք տալիս, թէ ինչու օտար լրագիրները տպում են զանազան ազգերի վերաբերեալ զանազան յօդուածներ, որոնց հեղինակները պատկանում էին այլ և այլ ազգութեանց և դաւանութեանց: Բայց, այնու ամենայնիւ, չէինք վստահում հրապարակ դուրս դալ ցոյց տալու հայ-լուսաւորչականի ձեռքով հրատարակված մի լրագրում մեր հասարակական ցաւերը, իրենցում էինք, այո, որ մի գուցէ մեր յօդուածները նորէն առիթ լինէին զանազան խռովութեանց: Եւ այս ամեն սխալ համոզմունք, ներմուծել էր մեր մէջ մեր կղերական դասը, այն նպատակով, որ համարձակ ինչ որ ցանկանայ, այն ևս գործէ: Այժմ մեր առաջն բաց է ասպարէզ հարուածելու այն բոլոր թերթիկները, որոնք մինչև այժմ անկօնտրօլ գործում էր մեր հոգևորական դասը:

Անդրկովկասեան կաթօլիկ-հայերս մինչև 1855 թուականները բաւականին առաջադէմ էինք թէ զարդանքի և թէ եկեղեցու կողմից, որովհետև մեր հոգևոր ընդհանուր կառավարիչ գերապ. Շախուլեանը, որ նստում էր այն ժամանակ Ախալցխայ, խիստ վերմեռանդութեամբ աշխատում էր հոգևոր զարդի առաջադիմութեան

համար, մանաւանդ խիստ քննութեամբ էր ընտրողութիւն անում քահանայացու տիրացուներին: Այն անձն, որ չ'ունէր յարմարութիւն այդ բարձր պաշտօնին կամ համապատասխան չէր զէթ մասամբ, ոչ կողմնակի ազդեցութիւնը և ոչ նիւթական զօրութիւնը կարող էին նորան զիջումն անել տալ, այլ նա ազգասիրաբար անարժաններին վճիռում էր և հալածում:

Իսկ երբ վախճանեցաւ հայր Շախուլեանը, նորան յաջորդեց մեր քաղաքացի հայր Աղէք. Վ. Արարատեանը, յայտնի բան է նորա իրաւունքի տակ ընկաւ և տեղիս մեր զարմանքը: 25 տարուց աւելի է, որ այդ զարդը կառավարում է հայր Արարատեանը:

Սկզբում գերապ. հայրը արիւնքանութեամբ և խոհեմ ճանապարհով յառաջ տարաւ զարդական գործը, որ յաճախում էին անխտիր միւս հայերի զաւակներն ևս, հենց այդ առիթն էր, որ հայր Արարատեանը հեղինակութիւն գտաւ և ինչպէս ազգայնութեան գաղափարին հակված մի պատուելի հոգևորական նրան սիրեցին և մեծարեցին: Ափսոս, որ այդ սուրբ գործի ընթացքը չուտով փոխեցաւ, որովհետև այդ ազգային զարդը վերափոխեցաւ գիշերօթիկ դպրանոցի ու ազգային պատմութեան փոխանակ աւանդվեցաւ աստուածաբանութիւն և մանուկների փոխանակ ժողովեցան զիւզացի կոպիտ ու արգէտ տիրացուներ: Անձինք, որոնք միայն մարդ կոչվելու արժանաւորութիւն չունեն, ապա թէ ոչ ամեն բանի յարմարաւոր են: Այդ գոմէշները կրթվելով մի քանի տարուց զինի անիրաւ փողի միջնորդութեամբ ստացան ուսման վկայականներ և վաղեցին ուղղակի Արարատով քաղաքը, ուր նստում է ընդհանուր գերապաշտառ Խալիկոպոսը: Հաստ կարճ ժամանակում նոքա ստացան քահանայական սուրբ պաշտօնը, վերադառնալով սոյստեղ, սկսեցին դուրս տալ իրանց ուսուցչից սովորած այն քարոզները, որոնք բոլորովին հակառակ են ազգութեան շահերին:

Օրէ օր գիշերօթիկ դպրանոցում շատանալով քահանայութեան ցանկացողներ թիւը, այսօր մեր գաւառի կաթօլիկ գիւղերը լիքն են այդպիսի մոլեռանդ կղերականներով, որոնք զնախում են մեր ազգային միացման ամենակարգի գործին: Դեռ այդ բաւական չէ, եթէ մեզանից ով որ համաձայնեցաւ եղբայրական միութեան մասին զրոյց անել, կը յանդիմանեն և մինչև անգամ կը բանադրեն այնպիսուն: Եթէ օրէնքներէ, մենք հաւատում ենք, մի նոր ինկվիզիցիա էլ այստեղ երևան կը գայ: Այդ քահանայութեան սաների մասին անթիւ պատմութիւններ կան,

են ազգա — և հայրենասիրութեան պակասութիւնից: Ի հարկէ, ազգի հոգու հետ ծանոթանալու համար յարմարագոյնը նոյն շրջանի մարկանց հետ յարաբերութիւններ ունենալն է: Մենք այդ բազմը ունեցած ենք. ասում են բազմը, որովհետև իմ մի քանի հրէական բարեկամներից այնպիսի թանգազին յիշատակներ ունեմ պահած, որ ըստ երեւոյթին մեղանշած կը լինեմ նրանց ազգութեան դէմ, որպէս ընդհանրութեան մի բիծը անգամ յիշելու: Բայց իսկապէս այդ այդպէս չէ. նոքա իրենք պատրաստ են ձեռք մի առ մի և աւելի պսպղուն գոյներով նկարագրել իրենց ազգութեան, կամ աւելի լաւ ասած՝ իրենց հաւատակիցների բոլոր պակասութիւնները: Նրանք գիտեն, որ ինչ դարերով գրուած է, այդ չէ կարելի մի բոլորում խորտակել: Ով դարերով անբնական շաւղով ընթացած է, և այստեղ մի և նոյնն է ինչ և ում պատճառով, դարերով անբնական կրթութիւն է ստացած, և մեր խօսքը պատմական, այսինքն ազգային և քաղաքական կրթութեան վրա է — այնտեղ ոչ մի ամենաբարձր փիլիսօփայական կրթութիւն անգործ է միանգամից արմատախիլ անել փչացած արմատը: Դրան հարկաւոր է ժամանակ և լաւ բանեցրած ժամանակ: Միթէ կարծում էք թէ այս բոլորիս, եթէ դարերով հալ և մաշ արած հայր քաղաքական իրականաբար ազատութիւն ստանալ, նա, այդ հայր, որ սովոր է ամեն աղայի, փաշայի, ամենավերջին ոստիկանի առջև գլուխը ծռել, այդ հայր իսկոյն կը դառնայ սրտով հոգով մի ազատ մարդ: Ոչ երբեք, ոչ աւելի քան 18 դարուայ ֆրանսիացին, որը, նա ևս, արդէն մօտ երկու դար կար որ կորցրել էր իր միջնադարեան համայնքը կառավարելու իրաւունքը և դեսպոտութեան լուծի տակ խեղճը միանգամայն դուրս էր պրծել ամենանեղ ազատութեան գաղափարը և չէր կարողանում անգամ հասկա-

նալ թէ ինչ անասուն է ինքնավարութիւն ասած բառը: Եւ միթէ 1789 թականին այն ահագին և պատմութեան մէջ իր տեսակում միակ ֆրանսիական յեղափոխութիւնը կարողացաւ ֆրանսիացուն, գիւղացուն և քաղաքացուն, այն ազատ մարդը չինել, ինչպէս որ այդ հասկացվում էր նոյն ժամանակվայ Անգլիայում: Թէ որքան հաստատ էր այդ գաղափարը այն ժամանակուայ ֆրանսիացիների մօտ, այդ ցոյց տալին նրանից յետագայ անցքերը: հաղիւ անցաւ այն օրից 10—15 տարի թէ չէ, և ահա դուրս է գալիս մի բնաւորութեամբ դռնհիկ, իսկ քաջութեամբ անմասն և փառասէր մի զինուոր, որը ամեն հեշտութեամբ մոռացնել է սալիս իր հայրենակիցներին և դնում նրանց երազած բոլոր ազատութիւնները իր սեփական գրպանը և սկսում իշխել ամենայնքանհեծան կերպով: Եւ ազգը, ազատութեան անսովոր ազգը, հիացած և ապշած նայում է իր կիսապատուած կայսրին...

Այլ է զարդակաւոր ուսում, այլ է պատմական կրթութիւն:

Նոյնը — այժմեան գերմանական հրէաներն են: Ուսման գործի մէջ սոքա սաստիկ առաջ են, և, նկատեցէք, որքան ուսումնարանը բարձր է, նոյնքան, համեմատապէս, հրէաները աւելի մեծ թիւով են ներկայացված: Ստատիստիկական որոշ տեղեկութիւններ այս բոլորիս ձեռքի տակ չունեմ, բայց նորերում մի լրագրում կարգացի թէ պրուսական (կլաւիկային) գիմնապիւնների մէջ 73 հազար աշակերտներից աւելի քան 81/2 հազարը հրէաներ են, ուրեմն խնդրող մասը, մինչդեռ ոչ թէ միայն Պրուսիայի, այլ ամբողջ Գերմանիայի հրէաների թիւը պրուսական ազգաբնակչութեան մօտ 45-երորդ մասն է կազմում, ուրեմն հրէաները բոլոր համեմատութիւնից դուրս աւելի միջնակարգ ուսումն առնողներ ունեն, քան այլ գերմանացիք: Եւ չեմ կասկածում, որ

համեմատութիւնը ևս առաւել կը լինի համարաւորների վերաբերեալ: Պատճառը պարզ է. հրէաները աւելի հարուստ են, քան միւս գերմանացիները: Բայց կան գործնից աւելի գործնի պատճառներ ևս, որոնք հրէաների հասարակաց դրութեան հետ սերտ կապ ունեն: Մենք ասացինք, որ 1869 թուին հրէաները ստացան միւսերի հետ հաւասար իրաւունքներ: Բայց մի և նոյն ժամանակ, գործնական կեանքի մէջ, մահաւանդ վարչական և զինուորական գործերի մէջ հրէաներին մեծ գծաւարտութիւններ են առաւելում: Իբրեւ դատաւոր հրէաներին հասարակ ժողովուրդը լաւ չէ ընդունում, որովհետև գիւղացին և այլն չէ ուզում խաչով աւետարանով երդվիլ մի մարդուն, որը խաչին և աւետարանին չէ պաշտում: Օֆիցերութեան մէջ — հրէան համարեա սիստեմատիքաբար հեռացված է, օֆիցեր նշանակելու գերմանական կայսրը անգամ իրաւունք չունի, այլ նրան ընտրում է օֆիցերական կորպուսը, որը կայսրը միայն կարող է հաստատել կամ չը հաստատել, ինչպէս մեղանում կաթօլիկոսը ունի իրաւունք միայն համայնքից ընտրված նոր քահանային հաստատել կամ չը հաստատել, բայց չէ կարող ինքը նշանակել: Բայց այդ օֆիցերական կորպուսները, որպէս նաև տէրութիւնը ասում են, մեր օֆիցերութեան մէջ իշխում է մի յայտնի, ասպետական և քաջութեան հոգի, որը մեզ աւանդում է մեր անցիկով, պատմութեամբ, գութ, հրէաները, այդ հոգին չէք ունեցել և չունեք: Այժմ էլ, դուք կարող էք մեր պատմական աւանդութիւնները միայն պիտորել և այլն: Քաղաքական և վարչական պաշտօններում նոյն և այլ պատճառներով հրէաների մօտեքը շատ գծաւարացրած է: Կրկնում ենք ոչ օրէնքով, այլ իրապէս: Ինչ է մնում խեղճ հրէաներին, բացի ոչ պաշտօնական գործեր՝ վաճառականութիւն,

որը նրանց պատմական զբաղմունքն է, լրագրութիւն և ուսումնական կեանք: Եւ իսկապէս, հրէաները այդ մի քանի բաներում գերմանիայի համարեա թէ իշխողներն են: Փողի մէջ — նոքա են թագաւորները, լրագրութեան մէջ — նոքա են տէրերը, իսկ ուսումնականութեան մէջ նոքա ունեն շատ պատուաւոր տեղ: Այս բոլորիս, կարելի է ասել Բերլինի համարեա ամբողջ պարբերական մամուլը հրէաների ձեռքերում է: National Zeitung, Vossische Zeitung, Berliner Tageblatt, Tribüne, այս վերջինը գոնէ երկու տարի առաջ մի հրէայի խմբագրութեան տակ էր, և այլն: Եւ այդ հանգամանքը սաստիկ վերաւորում է գերմանացու ազգասիրական զբաղմունքը: Եւ նկատեցէք, միակ Բերլինում կայսրութեան մայրաքաղաքում, այնքան հրէաներ կան, որքան ամբողջ ֆրանսիայում, այն է մօտ յիսուն հազար: Ինչ կը վերաբերի այդ լեւրագիրների բարոյական որպիսութեան, ևս ըստ իմ ճաշակի և զաղափարի, պիտու վկայեմ, որ նա անհամեմատ ցածր է այլ երկրների մամուլից, գոնէ ֆրանսիական և անգլիական մայրաքաղաքների մամուլից: Աւելցնենք, որ գերմաքացիք իրանք, որոնց հետ այդ առթիւ երկար լիմարանութիւններ ենք ունեցած, չեն ուզում այդ թոյլ տալ: Բայց մեր կարծիքով, այդ պիտի վերաբերել նրանց այլ երկրների հանգամանքների անձնաթիւներին և գուցէ մի քիչ ևս իրենց ազգասիրական կոյրութեան: Բայց այդ թողնենք միայն թէ աւելորդ չէ գուցէ նկատել ևս, որ ոչ թէ միայն Բերլինի, այլ և առհասարակ գերմանական մամուլի մի ահալին մասը հրէաների ձեռքերում են: — Գրականութեան և գիտութեան մէջ հրէաները նոյն բարձր գիւղին են բռնում և այդ բոլորը մեծ մասամբ այն պատճառով, որ նրանք իրենց գիտութեան համապատասխան վարչական և պետական պաշտօններ

